

Vývojové směry v zemědělství a perspektivy čs. vesnice z hlediska sociologie

Od čtyřicátých let začíná nesmírné zrychlení společenského rozvoje v důsledku vědeckotechnické revoluce, a to nejen v podmínkách socialismu (kde dochází k mohutnému soustředění sil vznikem řady lidově demokratických zemí postupně uskutečňujících revoluční přeměny výrobních vztahů a rozvíjejících rychlým tempem svoje hospodářství), ale i ve většině rozvinutých kapitalistických zemích, které si osvojily nejen novou techniku, ale také nové metody zásahů do hospodářského života a poměrně úspěšně čelily krizovým jevům, což lze do značné míry přičísti i rozsáhlé poválečné rekonstrukci. Diskreditace fašismu, prudká výměna myšlenek (do značné míry zásluhou nové sdělovací techniky), vzájemné poznávání národů a kultur, všeobecné zvýšení vzdělání a uvědomělosti mas a v důsledku toho i jejich revoluční nástup a vliv daly nový směr vývoji.

Kapitalismus přejímá některé prvky plánovaného hospodářství, aby uhájil svou existenci. V minulém století a na počátku tohoto věku necítil se příliš znepokojen ideami socialismu, protože je mohl nařknout z nerealizovatelnosti, ale od Říjnové revoluce a od r. 1945 cítí se vysoce ohrožen nespornými úspěchy výstavby socialistických zemí, které se povznesly většinou ze zaostalých států na vysoce industrializované země během několika desetiletí. Kapitalismus nutně musí nabízet pracujícím masám určité kompenzace, aby socialismus se nestal pro ně příliš přitažlivým.

Věda a technika vynucuje si takovou organizaci výroby a práce, která přináší vlastníkům výrobních prostředků nejvyšší zisk — zprvu bez ohledu na společenské důsledky tohoto procesu a později s rodícím se podvědomím, že tento neskupulózní proces nadvlády monopolů a finančního kapitálu podemílá břehy samotného kapitalistického společenského systému, a že má-li kapitalismus přežít, musí se naučit sám sebe regulovat, že se musí „zlidovět a socializovat“. Kapitalismus chtěl nechtě přejímá některé vymoženosti socialismu a úzkostlivě sleduje náš vývoj, sleduje přednosti našeho řízení a usilovně hledá jeho slabá místa, aby zdůvodnil i posílil svou existenci. Hledá cesty své regenerace v technokratických učeních, „v teorii růstu“, v managerismu, paternalismu, lidovém kapitalismu, ve vytváření velkých mezinárodních trhů, hospodářských unií, atd. Opouští názory o stabilitě a přednostech rodinných soběstačných závodů, dochází stále k větší koncentraci půdy a kapitálu a činí ze zemědělství součást agribusinessu, kde převažuje součást dodavatelská, zpracovatelská a komerční.

Kapitalismus by ovšem nebyl kapitalismem, kdyby opustil své základní ekonomické principy, tj. individuální vlastnictví a konkurenci. Jeho plánování není a nemůže být důsledné a teorie managerismu i lidového kapitalismu jsou zatím jen kamufláž starého dravého kapitalismu. Přesto mnozí buržoazní ekonomové a sociologové cítí, že bez hlubokých změn ve společenském zřízení, bez dalších zásahů do organizace výroby a společenské struktury nebudou moci rozřešit nakupené hospodářské a společenské problémy.

Zatím co tam je brzdou rozvoje i zdrojem rozporů nízký stupeň centrálního plánování a řízení, zaostávající formy výroby a výrobních vztahů, u nás objevujeme brzdy v nezvládnuté technice a organizaci, do značné míry způsobené zaťažením malovýrobní techniky a technologie do velkovýrobních podmínek, v neuspokojivé úrovni organizace práce, v dosud ne zcela rozřešených společenských vztazích brzdících iniciativu. Uplatnění přirozených předností socialismu nemálo brání neuspokojující odborná kvalifikace ve všech stupních zemědělské výroby a

správy. Existuje rozpor mezi úrovní řízení a socialistickými výrobními vztahy a mezi úrovní techniky a společenskými vztahy. Současně však velkovýrobní organizace přímo tlačí na zrychlení tempa industrializace a racionalizace společenských vztahů uvnitř socialistických zemědělských závodů a činí se rozhodné kroky, aby tento problém byl v dohledné době zcela rozřešen.

Industrializace zemědělství, jak v podmínkách kapitalismu, tak i v podmínkách socialismu je pozitivní hnací silou společenského pokroku a je zcela v duchu marxismu, že vytváří podmínky pro kvalitativně odlišnou industriální společnost, diferencovanou podle povahy výroby, resp. způsobu práce a života i ovšem i podle výrobních vztahů.

Vědeckotechnická revoluce vtrhla do zemědělství sice se značným opožděním, ale zato s tím větší silou a vytvořila takový nápor na přeměnu technologie a organizace výroby, že ekonomové a sociologové celého světa neznají naléhavějšího problému, než studium společenských důsledků a předpokladů industrializace zemědělství, počítajíc v to odstranění starobylé sídlištní a výrobní struktury venkova, která již neodpovídá změnám technologie výroby v zemědělství a sociální skladby vesnice.

Vedle doznívajících nebo trvajících starších a nevyřešených problémů vznikají zcela nové problémy. Ač nebyl dořešen problém neorganického úbytku pracovních sil ze zemědělství, zejména zemědělské mládeže, ač trvají problémy měnící se funkce zemědělské rodiny, problémy účinnosti různých vesnických a společenských soustav, přibýly významné problémy nových výrobních a tudíž i společenských vztahů. Je třeba nově si ujasnit pojmy tříd a společenských skupin v podmínkách přibližování beztrždní společnosti, doléhají problémy řízení zemědělství ve všech jeho stupních, objevují se naléhavé problémy vertikální a horizontální organizace zemědělství, které mají povahu nejen ekonomickou, ale vysoce sociální a politickou, posunuly se vpřed otázky odborného i všeobecného a politického vzdělání, formy účinnosti celého systému zemědělské propagace, doléhají otázky působnosti společenských organizací v prostředí vesnice atd.

Industrializace činí zcela nové nároky na organizaci výroby, resp. pracovní procesy nejen ve své materiální a technické části, ale také ve výrobně společenském procesu. Vztah člověka k výrobě, jeho materiální a morální uspokojení, jeho vzdělání a zdatnost, jeho politické uvědomění

a celková kulturnost počínají hrát v rozvinuté socialistické, ale i kapitalistické společnosti nesmírnou úlohu — a tím větší, čím vyšší je celková kulturní úroveň země.

Tyto složité otázky se stávají předmětem studia průmyslové a nyní u nás i zemědělské sociologie a psychologie. Vesnice a zemědělství jsou integrovanými součástmi celého národního hospodářství a kultury a stávají se velmi složitým a lehce zranitelným organismem — tím spíše, že socialistická zemědělská velkovýroba je útvar mladý hledající teprve své nejvhodnější formy. Typickým vývojovým rysem zemědělství, a to platí v obou společenských soustavách, je závislost zemědělské výroby na průmyslu, službách, výkupu a centrálním řízení. Chyba nebo nedostatky často ve vzdáleném odvětví národního hospodářství a zejména pak v centrálním řízení se projevují poruchami v zemědělské výrobě, což v socialistickém zřízení je ještě akcentováno, protože je daleko důsledněji plánováno. A naopak neplnění úkolů v zemědělství nebo odcizení rolníka svému závodu apod. má nesmírné hospodářské a politické důsledky pro celou zemi a opět zde platí, že za socialismu jsou tyto problémy ještě výraznější.

Chceme-li porozumět vývojovým směrům ve vlastním zemědělství, nutně se musíme rozhlédnout po celém světě a zjistit, co je typickým vývojovým rysem jak v ekonomické, tak v sociální a politické organizaci zemědělství, co nového se rodí, co je třeba očekávat, proti čemu je třeba v zárodech bojovat. Tyto vývojové prvky ovšem nelze pochopit jen v technické, ekonomické nebo jen v sociologické izolaci, vystupují jako komplex a musí být také komplexně studovány. Není třeba podotýkat, že se zvláštní pozorností je třeba studovat zejména vývojové směry v socialistickém zemědělství, neosvědčené zkušenosti odmítat a dobré zobecňovat.

Měl jsem příležitost na nedávné mezinárodní 12. konferenci zemědělských ekonomů v Lyonu a na 1. světovém kongresu sociologů venkova v Dijonu v srpnu 1964 seznámit se s mnoha zajímavými vývojovými směry v ekonomice i sociologii a domnívám se, že budou zajímat naše sociology, ekonomy i praktické politiky pokud se podrobněji zabývali touto otázkou. (T a u b e r, L o m 1964).

Mechanizace, chemizace a uplatnění vědeckých principů biologie v zemědělství vynucují si novou výrobní a společenskou organizaci za současných třídních a profesionálních přeměn. Tento proces má nejrůznější stupně a varianty:

zatím co ve většině socialistických zemí docházelo k uskutečnění nebo k přípravě kolektivní výroby, v kapitalistických zemích přechází se k typické kapitalistické koncentraci, a to nikoliv jen půdy, ale i finančního kapitálu, který zorganizoval přes tak zvaný agribusiness rozsáhlé využití pracovní kapacity a zájmu drobných zemědělců o pevné ceny, k svým cílům. Prostřednictvím kontraktů zaměřil jejich výrobu k těm odvětvím, ve kterých velkovýroba nemohla prokázat ekonomické a sociální přednosti. Agribusiness je jednou z forem, jak využít iniciativy a odborné zdatnosti rolníků v těch odvětvích, kde se dosud neuplatnila pronikavá industrializace.

Na celém světě lze zaznamenat menší či větší stupeň integrace zemědělství s celým národním hospodářstvím. Jeví se to nejen v intervenčním, daňovém a výkupním systému, v stanovení pevných cen u některých produktů, ale také v kontraktech nebo podílnictví na průmyslových závodech.

V důsledku rostoucí intenzifikace zemědělství mění se i vztah k půdě jako výrobnímu prostředku, přičemž chemizaci, biologizaci a technickými úpravami půd (melioracemi) přenáší se důraz na jiné výrobní prostředky (stroje, hnojiva, osiva, insekticidy, atd.). Stupňování investic do půdy souvisí i se zdražením půdy v některých zemích (např. USA), kde došlo k nesmírné koncentraci půdy a fakticky její postupné monopolizaci.

Lze pozorovat rychlé ubývání počtu rolníků a vůbec zemědělského obyvatelstva na celém světě, a to i v nevyvinutých oblastech, kde pracovní příležitost pro rolníky uvolněné z půdy nevzrůstá tak rychle jako opouštění vesnic. Způsobuje to vážné ekonomické a sociální pohyby téměř ve všech zemích, a to nikoliv jen ve městech, ale přímo na vesnici, kde nastává nedostatek pracovníků v důsledku zaostalé techniky a technologie zemědělské výroby.

Lze pozorovat senizaci a feminizaci zemědělství za postupného pronikání kvalifikovaných sil do zemědělství těch zemí, kde probíhá jeho industrializace. Tento protichůdný proces s tendencí postupného omlazování a zkvalitňování pracovníků v zemědělství je zejména patrný v socialistických zemích, kde došlo ke kolektivizaci a nyní dochází k postupné industrializaci a odbornému řízení.

Ve vyvinutých zemích dochází k postupu zvyšování množství zemědělských produktů nejen v důsledku vzrůstu počtu obyvatel a jejich vyšší náročnosti, ale také a především v důsledku zvýše-

ných příjmů pracovníků v jiných odvětvích, než je zemědělství za relativního znevýhodnění zemědělců v kapitalistických zemích — i když absolutně životní úroveň rolníků zde o něco vzrostla. Ve většině vývojových zemí však životní úroveň zemědělců klesá nejen relativně, ale i absolutně; souvisí to s klesajícími výnosy a užitkovostí v těchto zemích. Vzniká tím nesmírný mezinárodní problém, který je nutno při každé příležitosti připomínat světové veřejnosti. Technická a odborná pomoc vývojovým zemím je vysoce aktuálním úkolem všech vyvinutých zemí.

Lze pozorovat na celém světě disproporci mezi příjmy pracovníků v zemědělství a příjmy pracovníků v průmyslu. Současně se prohlubuje disproporci i mezi výrobními náklady a příjmy rolníků — což platí především o rolnících v kapitalistických zemích, kde průmyslové monopoly doslova diktuji ceny výrobních prostředků. Zadlužení rolníků v kapitalistickém světě vzrůstá především v důsledku nutnosti zvyšování investic — čili monopolistický kapitál postupně tímto způsobem likviduje drobný a střední zemědělský závod i prostřednictvím svého úvěrového aparátu.

Produktivita práce v zemědělství má vzestupnou tendenci a jejího vyššího stupně se z valné části dosahuje zmenšováním počtu pracovníků v zemědělství za současného zvyšování úrovně mechanizace a úrovně řízení (ve vyvinutých zemích). Jiná je však otázka hospodářského využití mechanizace a nejrůznějších složitých výrobních prostředků — zatím nejsou vždycky efektivně využity.

Cím dále, tím více tržní soustava diktuje rolníku co vyrábět. Přímý kontakt rolníka z konzumentem však postupně mizí a je rysem určité zaostalosti, jsa postupně nahražován zprostředkovatelskými, tržními a dodavatelsko-odběratelskými vztahy. To má ovšem nesmírný vliv na organizaci výroby a na společenské vztahy uvnitř vesnice i mezi městem a vesnicí.

Všechny tyto změny mají dalekosáhlé důsledky na sídlištní strukturu venkova; vesnice přestávají mít některé funkce a nabývají nových. Urbanizace venkovských sídlišť, následkem nesmírných změn v zemědělství (zejména v socialistických zemích), nabývá zcela nových rysů. Její úspěch však spočívá na tom, do jaké míry bude ujasněna vývojová tendence socialistických zemědělských závodů, jejich velikost a míra jejich specializace, kooperace v souvislosti s celým hospodářským a společenským vývojem. Vývojovým prvkem nesmírné dů-

ležitosti je rozvoj komunikací a dopravních prostředků, který staví příští urbanizační projekty do nových podmínek, zejména v souvislosti s „desurbanizací“ měst a vzrůstající tendencí přesídlování městských obyvatel do venkovských sídlišť. „Rurbanizace“ se stává aktuální v novém pojetí.

V důsledku koncentrace zemědělské výroby a do značné míry i její kolektivizace nastaly hluboké změny i v samotné vesnické rodině, jejíž uvolňování ve smyslu ekonomických a výrobních zájmů je obecnou tendencí a v některých socialistických zemích téměř dokončeným procesem.

Ve vyvinutých kapitalistických zemích lze zaznamenat pokles politické váhy zemědělců, který souvisí s úbytkem počtu voličů z řad rolnictva. Současně se však na celém světě zvyšuje význam zemědělství v národním hospodářství a pociťuje se jeho specifický význam a snadná zranitelnost.

Na celém světě je možno pozorovat odklon od podílného pachtu jakožto extrémní formy vykořisťování v podmínkách nevyvinuté techniky a jeho nahrazení peněžními vztahy mezi majiteli půdy a nájemci.

Zemědělská výrobní družstva mohou se s úspěchem uplatňovat i v podmínkách kapitalistického zemědělství, jak nasvědčují příklady z některých zemí. Prvky podílnictví na konečných výsledcích zemědělského závodu pronikají i do velkých závodů nedružstevních a lze očekávat jejich uplatnění i na státních statcích.

Společenské hodnoty, cíle a prostředky v důsledku vědeckotechnické revoluce se značně změnily. Soukromé hospodaření (samostatný rolnický závod) jako životní cíl a životní styl žije jen v představách vymírající staré generace a přestává mít přitažlivost pro zemědělskou mládež. Zemědělství je považováno za zaměstnání a za prostředek k výdělku a ovšem i za uplatnění specifických zájmů nebo talentů.

Je velmi důležité si všimnout vývoje v opožděných zemích; jejich zaostávání způsobuje přímo i nepřímo opožďování ve vyrovnání životní úrovně mezi národy a tudíž i vznik nebezpečných mezinárodních situací. Klasikové marxismu již před mnoha desetiletími měli o imperialismu a kolonialismu mnoho správných postřehů, ale nedomnívali se, že kdy sice kolonie budou raritou, ale kolonialismus přežívá v nejrůznějších formách rafinovaného zotročování v nevýhodných a sobecky podmíněných smlouvách, v hromadném zneužívání prostřednictvím

domorodých podplacených politikářů, v poměrech, které jsou příčinou vzrůstající nedůvěry k bílým lidem, tudíž ožívání rasismu a nacionalismu naruby.

Devět desetin obyvatel v Africe, téměř osm desetin obyvatel v Asii a 50 % obyvatel na světě je dosud činnou v zemědělství — čili vlivem zaostávání hospodářství a zejména zemědělství v opožděných zemích vyrábí se velká část zemědělských výrobků neracionálně, plýtvá se pracovními silami ke škodě celého lidstva. Poskytování odborné a materiální pomoci vývojevým zemím se sice děje v mnohem širším rozsahu, ale zdaleka ne v tom tempu a v té míře, jak by bylo zapotřebí. Vyskytlo se mnoho plánů, jak urychlit tento proces, byly uspořádány mnohé konference (r. 1963 velká konference o pomoci vývojevým zemím v Ženevě) a Světové sdružení vědeckých pracovníků nejednou prohlásilo, že by stačilo, aby se po 20 let snížily vojenské rozpočty o 10—20 % a uspořené částky byly věnovány pomoci vývojevým zemím, aby problém zaostávání jejich hospodářství byl zlikvidován. Nebezpečí prohloubení propasti mezi vývojevými a vyvinutými zeměmi se stalo o to větším, že vývojové země nelze nadále umlčovat, mají své delegáty v nejvyšších mezinárodních orgánech a mají možnost své požadavky daleko důrazněji předkládat. Není tudíž divu, že ve všech mezinárodních konferencích a institucích se ozývá jejich hlas — a že nezůstává ani bez odezvy (ve FAO dostávají se jejich požadavky na první místo zvelebovacího programu).

Mnohé země organizují vlastní pomoc vývojevým zemím, budují instituce pro výchovu zemědělských a jiných odborníků pro vývojové země, přijímají na své školy tisíce zahraničních studentů, vychovávají odborníky a vysílají vlastní experty do opožděných zemí.

Naše republika nemálo přispívá k pomoci zemědělské výrobě těchto zemí (např. lze uvést zřízení Institutu tropického a subtropického zemědělství při Vysoké škole zemědělské v Praze, kde studují nejen studenti z vývojevých zemí, ale kde se též školí naši experti pro tyto země), ale domníváme se, že to vše je jenom malý začátek, a že podstatná část pomoci by měla kromě toho jít do vývojevých zemí prostřednictvím orgánů Spojených národů. To je také skutečně obecná tendence, která odpovídá zájmům vývojevých zemí — i když není možno podceňovat ani pomoc z jednotlivých zemí. Její konečný efekt bude pozitivní, i když motivy mohly vyvážet ze snahy udržet hospodářské pozice nebo proniknout hospodářsky do těchto zemí — po-

chápané neformálně (nikoliv jen jako účast při hlasování, ale jako skutečný vliv na stavění zdatných lidí do čela závodu a obce, na plné uplatnění individuálních schopností). To je naléhavý problém socialistické ekonomiky a sociologie; bez vědeckého ovládnutí osobní zainteresovanosti nedostaneme se z dočasných potíží našeho zemědělství. Sem náleží ovšem i pronikání zdatných a vzdělaných lidí do všech stupňů řízení zemědělství i do všech profesí, které vyžadují odbornost. Je to výrazná celosvětová tendence a naprostá nevyhnutelnost pro socialistické zemědělství.

Úspěch mechanizace, nové technologie, centrálních ekonomických podnětů atd. doslova závisí na zdatnosti vedení závodů, na schopnosti objevit co je prospěšné, tj. na vzdělání funkcionářů zemědělských závodů a těch, kteří tyto závody řídí z vyšších míst. To vše předpokládá nejen ekonomickou, ale i sociologickou analýzu, resp. vybudování dotyčných vědeckých pracovišť — což se postupně děje na celém světě. Máme všechny podmínky k syntéze světového pokroku z pozic historického materialismu a vědeckého komunismu, který je jak teorií naší marxistické sociologie venkova, tak její prověrkou. Kde jinde by to mělo být, když ne v naší republice, kde rolník má za sebou staletý vývoj intenzivního hospodaření, účasti na veřejném životě, věky naakumulované zkušenosti a hluboké demokratické citění? Dobudování sociologických vědeckých zařízení na úroveň ostatních vědeckých a výzkumných ústavů stalo se proto kategorickou podmínkou vědeckého řešení sociální problematiky čs. zemědělství — a současně je vývojovou tendencí na celém světě, kde dochází k zřizování a posilování sociologických ústavů a budování kateder a ústavů sociologie venkova na vysokých školách zemědělských — zpravidla v nejužším spojení se studiem historie zemědělství.

Úloha vědy v zemědělství se zpravidla omezovala na prozkoumání biologických a technologických procesů a v zavádění účinné techniky v rostlinné a živočišné výrobě. Koncem minulého století a zejména v prvních desetiletích dvacátého století došlo i k širšímu studiu a uplatnění ekonomiky, zejména na velkostatcích. Socialistické zemědělství dalo podmínky, resp. je samo podmíněno nejen rozvojem biologických, technických a ekonomických věd, ale i sociologie a psychologie — a řady dalších věd v přímém i nepřímém působení. *Na celém světě se lidský faktor ve výrobě posunul do popředí a za socialismu by měl být vedoucím motivem.* Nemůže být předmětem

jen obecných projevů a úvah, ale systematické výzkumné a vědecké práce.

Revoluční změny, které procházely naším zemědělstvím, nejsou náhodné — jsou důsledkem velkého rozvoje vědy a techniky, která konečně proniká i do zemědělské výroby, když před tím zasáhla téměř do všech oblastí výroby. Stará lidská touha osvobodit práci od vykořisťování a zneužívání setkala se s reálnými podmínkami uskutečnění socialistické industrializace i zemědělské výroby. Které podmínky umožnily převratné změny v našem zemědělství, jichž jsme právě svědky, nebo které se odehrají v dohledné době?

Především to byl nesmírný rozvoj vědy a techniky a jeho velké zrychlování v posledních desetiletích. Věda si vynucovala vytvoření podmínek pro své uplatnění. Věda a technika vytvořila i revoluční proletariát, protože umožnila zespoločení výroby, její masovost. Probudila revoluční síly, které pak uskutečnily takové společenské poměry a podmínky (socialistické revoluce), v nichž další rozvoj vědy a techniky by neměl již mít vážných zábran.

Vynalezení velkých výkonných zemědělských strojů umožnilo koncentraci půdy a jiných výrobních prostředků — traktor se stal hybnou silou (i symbolem) koncentrace půdy a její postupné kolektivizace. Koncentrace půdy v podmínkách naší revoluce si vynutila (kromě jiných důvodů) změnu výrobních vztahů (združstevnění a znárodnění půdy). Průměrná velikost zemědělského závodu v naší zemi vzrostla během necelých 20 let přibližně stokrát. Sloučila se půda nejen jednotlivých ueslostí, ale celých družstev a státních farem a tento proces není u konce.

Zemědělství se stalo nedílnou součástí národního hospodářství a vesnice vyšla ze své izolovanosti — prakticky stala se historickým pojmem. Ale nejen to, zemědělství se stalo součástí velkého národního socialistického souručenství v rámci RVHP. V tom je velká síla a budoucnost socialistického zemědělství, protože vyšlo nejen z úzkého rámce individuálního podnikání v rámci obce, ale vytvořilo kooperační vztahy daleko širší. Je to jedním z významných rysů industrializace zemědělské výroby, která má své specifické formy jak v socialistických zemích, tak v kapitalistických, kde ovšem mezistátní integrace je současně vnitřním bojem o uplatnění prvenství ze strany nejsilnějšího státu, např. v rámci EHS.

Byla rozřešena řada technologií, které usnadňují velkovýrobu, např. technologie

pěstování i sklízne obilovin, brambor, některých plicin atd. Kde se tak dosud nestalo v plné míře, velkovýrobní podmínky vytvářejí tlak na techniku a vědu, aby zrychlila tento proces.

Živočišná výroba byla donedávna doménou malovýroby — technika a veterinární medicína společně se zootechnikou a biotechnologií umožnily společné ustájení dobytka bez nebezpečí hromadných nákaz. Ekonomika našla vhodné způsoby organizace práce ve velkochovech a velkovýkrmnách. První kroky k automatizaci zemědělství dějí se rovněž ve velkochovech a velkovýkrmnách.

Byla vyšlechtěna řada odrůd vhodných pro velkovýrobu (nepoléhavých, rychle nepřezrávajících, snášejících velké dávky hnojiv a zavodňování, atd.), které umožňují velkovýrobní techniku a technologii. Technika dala zde směr vědě, zejména šlechtění, výživě a ochraně rostlin, takže se objevuje nový moment v zemědělské výrobě. Není to jen biologie a ekonomika, která diktuje směr technice.

Ochrana rostlin a šlechtění staly se kvalitativně zcela novými vědami — vyšlechtily odolné plodiny pro hromadnou výrobu a byly vynalezeny účinné prostředky pro potírání hromadně se vyskytujících škůdců a chorob. Podobné problémy s úspěchem řešilo i veterinářství, které po léta muselo napravovat neuvážený svod nemocného dobytka se zdravým do společných stájí.

Ekonomika socialistického zemědělství záhy pochopila, že zemědělství nelze industrializovat tímž způsobem jako průmysl, protože je složitou biologickou výrobou, s níž nutno harmonizovat nejen živé organismy s technikou, ale také s klimatem a specifickým lidským elementem, který si přinesl z malovýroby různé návyky, které nejsou zpravidla výhodou ve velkovýrobní organizaci. Postupně si osvojila složité problémy organizace práce, uvědomila si význam důsledného materiálního i morálního odměňování a počíná přibírat ke spolupráci i další společenské vědy, zejména sociologii a psychologii. Od této spolupráce lze očekávat, že rozřeší mnohé obtížné problémy, které se dosud v našem zemědělství vyskytují.

Soustavné zvyšování všeobecného, odborného a politického vzdělání projevuje se pozitivně na konsolidaci našich socialistických zemědělských závodů — další soustavná péče o zvýšení kvalifikace ve všech stupních řízení zemědělství umožní využití všech předností socialistické soustavy a tvořivě přejímání výsledků vědy a techniky. Do zemědělství

proudí tisíce absolventů zemědělských škol, — a to nejen ovlivní kvalitu řízení a soustavného využívání vědeckých poznatků, ale také zvýší úroveň kulturního a společenského života na vesnici a společně s mechanizací a racionalizací zemědělských závodů vykompenzuje ubytetek pracovních sil, zejména mládeže. Se zvýšením základního školského vzdělání nelze však již vystačit a v celém světě (zejména pak v socialistických zemích) probíhá intenzivní doškolování zemědělců všech kategorií. Síť poradnických institucí, organizace zemědělské propagandy a informační služba všeho druhu stává se nezbytným nástrojem zemědělského pokroku. I zde proniká vědecká metoda a po dalším soustředění a nalezení nejvhodnějších metod propagace (což je opět úkolem sociologie a psychologie) lze očekávat podstatné zvýšení účinnosti zemědělského poradenství a všech způsobů šíření zemědělského pokroku.

Venkovské obce jsou stále více současně sídliště průmyslového dělnictva a nejrůznějších zaměstnanců, ať již pracují v přilehlých městech, nebo přímo v místě. Zemědělství již jednostranně neudává ráz venkovským sídlištěm, i když dosud je významně ovlivňuje a zpravidla udává ráz krajiny.

Velkovýrobou byly vytvořeny podmínky pro specializaci a pro rozsáhlé kooperační vztahy jak mezi zemědělskými závody, tak se zemědělským průmyslem atd. Jsme na samém začátku dalšího vývoje integrace zemědělství s celým národním hospodářstvím.

Vyjmenovali jsme zde jen některé důležitější faktory, které ovlivňují pronikavou transformaci čs. zemědělství a naší vesnice, postupně přeměny venkovských sídlišť a budování nových hospodářských a administrativních center na čs. venkově.

Socialistické zemědělství přineslo nejen nové prvky do úpravy a gradace sídlišť, ale i do celé krajiny a změnilo její kvalitu (krajinou zde rozumíme území, kde vzájemně působí přírodní a umělé prvky, z nichž se skládá území, jako např. konfigurace terénu, vegetační pokryv, sídlištní uspořádání, technické stavby, dopravní síť atd.). Přírodní a civilizační prvky se prolínají a navzájem ovlivňují. Kde přírodní prvky jsou potlačeny a nemohou se uplatnit, tam nelze mluvit o zdravé krajině.

Podle historického vývoje můžeme krajinu rozdělit:

1. Původní, co nejméně dotčená zása-hy civilizace (jen v nejvyšších horách).

2. Feudální krajina — u nás v drobné skladbě narušené dalším vývojem (jen v málo rozvinutých oblastech státu).

3. Kapitalistická skladba krajiny — její zbytky nacházíme v monokulturách lesů, v nekomplexních úpravách vodních toků, v rozmístění průmyslu v sídelním a hospodářském uspořádání zemědělských usedlostí, které jsou postupně přetvářeny socialistickými přeměnami.

4. Socialistická krajina se projevuje především v podstatném zvětšení honů a celkové skladbě půdní držby. Prosazuje se i do sídelního uspořádání, zejména ve výstavbě hospodářských budov (stáje apod.) a v postupném oprošťování obytných stavení od přilehlých hospodářských budov (chlívů, stodol apod.). Prosazuje se též ve vodohospodářských úpravách a v atrofii těch malých sídlíšť, kde nebyly vybudovány hospodářské objekty družstev a státních statků a kde rovněž není průmyslová výstavba.

Nelze si nepovšimnout, že ve všech vyvinutých zemích, zejména pak v socialistických státech, se projevuje tendence rurbanizace, tj. odstranění rozdílů mezi městem a vesnicí, resp. v prolínání obou sfér, tj. městské vesnickou a přírodní městskou. Města se ozeleňují, vesnice se urbanizují soustřeďováním do větších center a vybavují městským způsobem bydlení, hygienickým zařízením, výstavbou lepších škol, obchodními a jinými službami.

Slučování jednotných zemědělských družstev je jedním z prvků vytváření větších a komplexně vybavených sídlíšť — i když ne jediným. Neméně silným důvodem je civilizační a kulturní vybavení obcí (školy, zdravotní instituce, obchody, služby, technická a hygienická zařízení), která nelze budovat v každém sídlíšti. Koncentrace do větších sídlíšť je podporována zejména zdokonalováním všech forem komunikace a rozvojem motorismu. Není již problémem svázat děti do víceřadných škol a podobně není ani problémem svázat družstevníky do větších výrobních center, tak jak je tomu již dávno u dělnictva v průmyslu. V zemědělství je ovšem určitý rozdíl, protože farmy družstev a státních statků jsou rozprostřeny po větších územích a má to své opodstatnění v úspoře při převozu hmot — a tak malá satelitní sídlíště budou ještě dlouho existovat a upřílišněné snahy urbanistů o jejich likvidaci v nejbližší době jsou právem odmítány — tím spíše, že je na těchto menších sídlíštích často ještě dobrý bytový fond. V těchto satelitních sídlíštích ovšem není třeba budovat všechny vymoženosti střediskových obcí, spíše je se třeba postarat

o včasnou a častou dopravu mezi střediskovou obcí a menšími sídlíšti.

Bydlení ve venkovských obcích má své nesporné přednosti vzhledem k současným zdravotním podmínkám ve velkých městech (exhalace atd.). Ve vyvinutých zemích staví si domky na vesnici nejen místní dělníci a zaměstnanci, ale také pracující z blízkých měst. Existuje tendence obyvatel měst stavět si domky v přilehlých venkovských obcích, aby alespoň část dne trávili v zdravém prostředí venkova. Snadnost dopravy umožňuje tento vývojový rys, který je současně jedním z faktorů rychlého poměšťování venkova.

O nové socialistické vesnici není ještě ucelené představy a její koncepce je teprve vytvářena za spolupráce sociologů, ekonomů, hygieniků a architektů urbanistů. Výzkumná a experimentální práce se teprve začíná rozvíjet, zejména pokud jde o sídlíštní projekty. Některé názory našich architektů, že je třeba vytvářet přímo větší městská sídlíště pro venkovské obyvatele, jsou nevyzkoušeným a neproěřeným návrhem, i když mají racionální jádro. Určité zkušenosti byly shromážděny z výstavby hospodářských budov (zejména stájí), ale schází komplexnost pojetí příštích venkovských sídlíšť, které musí být značně diferencovány podle geografických a přírodních podmínek a převažujícího směru výroby, blízkosti měst, letovisk, průmyslových aglomerací, lesních a vodních komplexů, státních hranic atd.

Na utváření nové vesnice budou mít rozhodný vliv teoretické práce z oblasti ekonomiky (velikost zemědělského závodu, formy kooperace a specializace), sociologie a sociální ekologie (vytváření sídlíšť poskytujících dobré podmínky pro rozvoj lidské osobnosti a pro zachování zdraví, pro optimální společenské vztahy a úroveň kulturního života zemědělského i nezemědělského obyvatelstva). I když není schématu pro velikost venkovských sídel (tak jako není schématu pro velikost měst — to je dáno jak u vesnic, tak u měst nejen přírodními a civilizačními faktory, ale i historickým vývojem), přece jen všechno nasvědčuje, že příští střediskové obce musí mít alespoň tolik obyvatel, aby bylo ekonomické zřízovat různá civilizační zařízení, čili měly by mít přibližně 1 600—3 000 obyvatel (podle názoru našich urbanistů).

Urbanizace venkovských sídlíšť bude muset nutně přihlížet k nemožnosti rozšiřovat vesnice horizontálně (nedostatek půdy) a k zvláštním požadavkům přírodního prostředí, s nímž je nutno venkov-

ské sídliště organicky sladit. To ovšem neznamená, že mají být stavěny budovy výlučně vertikálně (vícepodlažní budovy) — uplatní se jak rodinné domky, tak vícepodlažní budovy, protože různé kategorie obyvatelstva mají také různé požadavky. Stavby je nutno diferencovat v tom smyslu, jak je diferencován život lidí. Svobodní lidé dávají přednost bydlení v dobře vybavených vícepodlažních budovách, ale rodiny s dětmi dávají přednost rodinným domkům. Přesnou odpověď na to může ovšem dát sociologický výzkum, bez něhož plánování výstavby je vždy jen improvizací. Musí se

též přihlížet k té okolnosti, že venkovská sídliště budou trvale odlehčením měst, resp. že zde budou bydlet i lidé pracující v městech a v blízkých průmyslových závodech. Musí být zabezpečena týmž komfortem a příslušenstvím, které je běžné ve velkých městech a vybavena v určité gradaci službami atd. To je také jednou ze základních podmínek pro udržení mladých lidí a zejména odborníků v zemědělství. Příjmy mladých zemědělců nejsou schopny samy o sobě udržet lidi na vesnici, nejsou-li tam podmínky přiměřeného bydlení a kulturního života.

Došlo dne 17. 2. 1965

Literatura

Tauber J., Lom F.: Současné vývojové směry a problémy v zemědělské ekonomii a sociologii venkova. Zpráva VÚZE, Praha 1964.

Jan Tauber,

Vysoká škola zemědělská, katedra
světového zemědělství, Suchdol u Prahy